

Obecná strategie digitální archivace

1.1 Úvod

Jednou z nejvýznamnějších tradičních činností národních knihoven je dlouhodobá ochrana písemného národního kulturního dědictví. Národní knihovna České republiky (dále též jako „Národní knihovna ČR“) podle tzv. „knihovního zákona“ 257/2001 Sbírky, § 9, odstavce 1, „trvale uchovává konzervační fond a historický fond“. Konzervační fond je podle definice zákona tvořen knihovními dokumenty, které knihovna získala jako příjemce povinného výtisku. Historický fond je tvořen knihovními dokumenty, které vznikly do roku 1860 nebo mají v daném oboru pro svou jedinečnost historickou hodnotu, popřípadě jiný knihovní fond mající zvláštní historickou a kulturní hodnotu, pokud byl takto vymezen ve statutu knihovny nebo v jiném právním předpisu.

Pro národní knihovny (Národní knihovnu ČR nevyjímaje) byla po dlouhou dobu hlavním zdrojem budování fondu téměř výhradně produkce vydavatelů tištěných monografií nebo tištěných časopisů (resp. dalších typů seriálů v tištěné podobě). Vývoj digitálních technologií za poslední čtvrt století (zejména v oblasti technologie digitalizace, digitálních knihoven a rozšiřování internetu jako celospolečensky významného komunikačního a publikačního nástroje) a jejich průnik do každodenního chodu organizací i životů obyvatel však přinesl pro národní knihovny tři významné změny.

1) Forma reprezentace kulturně cenného informačního obsahu se rozšířila z oblasti tištěných dokumentů též do podoby digitálních dokumentů.

2) Vedle digitálních dokumentů, které mají také analogovou / tištěnou podobu, existují digitální dokumenty, které tištěnou podobu nemají (e-borny / digital borny).

3) Zdrojem dokumentů pro knihovní fondy přestala být pouze sféra klasických vydavatelů. Významnou část kulturního dědictví nyní produkují samy knihovny a další instituce mimo tradiční vydavatelskou oblast (například vědecké ústavy, univerzity nebo státní instituce) nebo také publikují svá díla přímo autoři sami, například s využitím webových nebo digitalizačních technologií.

Digitální technologie (digitalizace, digitální knihovny, internet) přinesly knihovnám celou řadu výhod, jako jsou například nabídka okamžitého přístupu k dokumentu nebo možnost plnotextového vyhledávání, současně však také vyvolaly potřebu zavést nová ochranná opatření pro oblast digitálních dokumentů, která se velmi liší od klasických ochranných opatření.

Mezi hlavní rizika hrozící ochraně digitálních dokumentů patří selhávání a zastarávání hardwarových zařízení; zastarávání softwarových aplikací a formátů digitálních dat; právní

omezení vážící se k softwarovým aplikacím a formátům; a také zastarávání a degradace datových nosičů, na kterých jsou digitální dokumenty uloženy.

Organizace UNESCO v reflexi na rostoucí potřebu řešit nově vzniklý problém ochrany digitálních dokumentů vydala v roce 2003 tzv. „Chartu o ochraně digitálního dědictví“ (Charter on the Preservation of the Digital Heritage), ve které upozorňuje na nastupující fenomén digitálního dědictví jakožto nové formy odkazu lidstva. Charta UNESCO zdůrazňuje rizika nevratné ztráty digitálního dědictví plynoucí z povahy digitálních technologií a vyzývá k zajištění takových opatření, která umožní digitální dokumenty dlouhodobě archivovat a trvale zpřístupňovat.

Ochrana českého digitálního dědictví je proto logickým důsledkem zachování kontinuity činností Národní knihovny ČR jakožto archivační instituce a současně závazkem následovat výzvy Charty o ochraně digitálního dědictví UNESCO.

K této obecné strategii digitální archivace náleží ještě Systém pravidel digitální archivace, který je střednědobým plánem obsahujícím konkrétní zásady archivace. Zároveň by ke každému projektu měl existovat tzv. projektový plán digitální archivace, který by odrážel současný stav vědění a závisel by na používaných formátech a technologiích v rámci projektu.

Jak obecná strategie, tak Systém pravidel musí procházet pravidelnou revizí, nejvýše s dvouletým odstupem. Projektový plán digitální archivace vzniká ke každému projektu nový a prochází revizí každoročně.

1.2 Vymezení digitální archivace pro Národní knihovnu ČR

Charta UNESCO uvádí, že digitální dědictví je tvořeno jedinečnými zdroji lidského poznání a patří do něj zdroje z oblasti kultury, vzdělávání, vědy a administrativního sektoru, technické, právnícké, lékařské a další typy informací vytvořené digitálně nebo převedené do digitální formy ze stávajících analogových zdrojů. Z takto široké definice vyplývá, že ne všechny dokumenty spadající do digitálního dědictví mohou být předmětem archivačních aktivit národních knihoven. O různé oblasti dokumentů digitálního dědictví se starají různé instituce (např. národní archivy nebo instituce státní správy), navíc některé oblasti digitálního dědictví národní knihovny nemohou archivovat z právních, technických nebo jiných důvodů.

Knihovní zákon 257/2001 Sbírky uvádí, že Národní knihovna ČR trvale archivuje mj. ty knihovní dokumenty, které mají „v daném oboru pro svou jedinečnost historickou hodnotu“. Jelikož je pojem „knihovní dokument“ vymezen v tomto zákoně jako „informační pramen evidovaný jako samostatná jednotka knihovního fondu knihovny“, nelze tuto definici vztáhnout na dokument digitální. Digitální dokumenty nemají evidenci obdobnou evidenci fyzických jednotek, i když z nich např. v případě digitalizace vycházejí.

Tato obecná strategie digitální archivace proto jednak explicitně vymezuje tu část digitálního dědictví, kterou se Národní knihovna ČR zavazuje archivovat a umožnit její trvalou zpřístupnitelnost, jednak se zavazuje hledat, vytvářet, rozvíjet a udržovat nové formy získávání digitálních dokumentů.

1.2.1 Nové formy získávání digitálních dokumentů

- akvizice webových dokumentů na základě činnosti Oddělení archivace webu
- nové formy dohod s vydavateli o získávání digitálních dokumentů
  - například zavádění institutu dobrovolného elektronického výtisku¹
- digitalizace vlastního fondu
- převzetí závazku archivovat digitální dokumenty za jiné instituce vzhledem k náročnosti digitální archivace na základě speciálních dohod
- hledání a udržování dalších způsobů akvizice a získávání dokumentů

---

¹ Jednou z výhod této nové formy získávání dokumentů může například to, že pokud vydavatelé budou dodávat digitální předlohy své tištěné produkce, zabrání se tím redundantní digitalizaci těch tištěných dokumentů, které je možno získat již přímo v digitální verzi od externích subjektů.

1.2.2 Vymezení digitálního dědictví v gesci Národní knihovny ČR

Následující typy digitálních (tzn. digitalizovaných i e-born) dokumentů jsou identifikovány jako ta část českého digitálního dědictví, jehož dlouhodobou ochranu a trvalé zpřístupňování se zavazuje vykonávat Národní knihovna ČR:

- digitální dokumenty získané a specifikované na základě současných zákonů o povinném výtisku (např. optické nosiče jako součást tištěných dokumentů)
  - zákon č.46/2000 Sb., o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku a o změně některých dalších zákonů (tiskový zákon); zákon č.302/2000 Sb., kterým se mění zákon č.46/2000 Sb.; zákon č.320/2002 Sb., o změně a zrušení některých zákonů v souvislosti s ukončením činnosti okresních úřadů; zákon ze dne 8. února 1995 o neperiodických publikacích
- digitální dokumenty získané digitalizací tištěných fondů Národní knihovny ČR pocházejících z jakékoliv doby (rukopisy, dokumenty 19. a 20. století ohrožené degradací kyselého papíru, další dokumenty)
- digitální dokumenty získané digitalizací tištěných fondů jiných knihoven, které jsou z jakýchkoliv důvodů archivovány v Národní knihovně ČR (např. na základě povinností plynoucích z projektů (například program VISK²))
- webové dokumenty sklizené a archivované Oddělením archivace webu
- digitální dokumenty získané od vydavatelů nebo autorů na základě dohod o dobrovolném elektronickém výtisku („e-depozit“)
- digitální dokumenty získané k archivaci na základě speciálních dohod nebo právních či podobných vymezení výše neuvedených (např. krajská digitalizace)
- digitální dokumenty získané v budoucnosti na základě zákonem stanovených povinností (např. v případě zavedení institutu povinného elektronického výtisku nebo povinné archivace webu)

U všech těchto dokumentů si Národní knihovna ČR vymezuje právo zvážit stupeň dlouhodobé ochrany a její metody.

1.3 Priority

Národní knihovna ČR se zavazuje brát zvláštní ohled na tzv. e-born dokumenty (též „digital born“ dokumenty), tedy dokumenty, ke kterým neexistuje analogový protějšek, a tedy jejich ztráta by znamenala nevratný zánik cenné části digitálního dědictví.³

Národní knihovna ČR bude archivovat originální podobu digitálních dokumentů, které ovšem bude během doby migrovat do jiných formátů apod. tak, aby byly tyto dokumenty bez problémů vyhledatelné, zobrazitelné, pochopitelné budoucím uživatelům.

² „Archivaci digitálních dokumentů zajišťuje centrálně Národní knihovna ČR.“

Viz <http://visk.nkp.cz/VISK7.htm>.

³ Zvýšená pozornost věnovaná e-born dokumentům byla například hlavní motivací dosud největšího světového projektu digitální archivace - NDIIPP (National Digital Information Infrastructure and Preservation Program), jehož vedením byla na 2000-2010 pověřena Kongresová knihovna USA.

Národní knihovna ČR bude k digitálním dokumentům během jejich uložení a během všech aktivit spojeným s jejich ochranou vytvářet a ukládat doprovodné informace, tzv. metadata ve standardních a široce využívaných formátech.

Národní knihovna ČR bude kdykoliv schopná poskytnout třetí straně originální digitální dokument v té podobě, v jaké byl do NK ČR odeslán touto stranou.

1.4 Další závazky

Veřejnost ví mnoho o digitalizaci a jejích výhodách (rychlé zpřístupnění, plnotextové vyhledávání, ochrana tištěných zdrojů před nadměrným užíváním apod.). Velmi málo je ale známo o intelektuální (výzkum), organizační (potřeba nových pracovních míst a nových odborníků) a finanční (financování aktivit pro digitální archivaci) náročnosti problému. Ochrana digitálních dokumentů je náročnější a rizikovější než tradiční ochrana tištěných dokumentů. Bez stálé údržby a financování hardwarových a softwarových prvků, včetně jejich pravidelné aktualizace či výměny za nová zařízení, je rozvoj digitálního světa a možnost trvalé ochrany a zpřístupňování digitální dokumentů nejen ohrožena, ale hrozí i nevratná ztráta dokumentů v měřítku, v jakém by ve světě tištěných knih, novin a časopisů nebyla nikdy možná.

Současně platí, že problematika dlouhodobé ochrany a zajištění trvalé zpřístupnitelnosti digitálních dokumentů je problematika nová, která se ve světě teprve začíná řešit a jednotlivá opatření jsou většinou pouze ve stádiu zkoumání, prvotních implementací a úprav nebo doporučení, Národní knihovna ČR se zavazuje též:

- usilovat o vyšší reflexi potřeby dlouhodobé ochrany digitálních dokumentů ze strany legislativy a financujících subjektů,
- usilovat o vyšší povědomí o nutnosti zvýšit finanční zdroje pro potřeby digitální archivace mezi politiky, čtenáři i širokou veřejností,
- usilovat o zvýšení a udržování výzkumných a vývojových aktivit v českém prostředí a zvýšení a udržování povědomí o problémech mezi českou vědeckou komunitu a vývojovým sektorem
- posílit a udržovat institucionální výzkum Národní knihovny ČR a trvale podporovat organizační jednotky Národní knihovny ČR, které se věnují výzkumu digitální archivace a příbuzných témat
- usilovat o zvýšení a udržování spolupráce Národní knihovny ČR se vzdělávacími a výzkumnými institucemi ČR, jako jsou například univerzity, vědecké ústavy nebo výzkumná pracoviště, mj. s Univerzitou Karlovou v Praze,
- propagovat digitální archivaci a informovat veřejnost o dosažených výsledcích, jakožto i o existujících či nově se vyskytávajících rizicích hrozících digitálním dokumentům